

ТҰЛҒАТАНУ
ПОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ
COGNITION OF PERSONALITY

ӘОЖ: 9.93/94.930.85

Таңсықбаева Б.А.

филолог. ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Логистика және көлік академиясы АҚ. Алматы, Қазақстан

МАНАШ ҚАБАШҰЛЫ ҚОЗЫБАЕВ –
ҚАЗАҚ ТАРИХЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ

Автор – корреспондент: tansykbayeva_bakhyt@mail.ru

Түйін: Мақалада қоғамның әр даму сатысында заман талабына сай терең білімді, озық ойлы тұлғаларын тарих сахнасына шығарады. 20-ғасырдың белгілі тұлғасына айналған, елі үшін ерен еңбек етіп, ұлт мүддесі үшін күреске толы өмір жолындағы қазақ тарихының жаңа концепциясын түзуге бел шеше араласқан тарих ғылымдарының докторы, профессор, зерттеуші-ғалым, қоғам қайраткері, Отандық тарихтың атасы атанған М.Қозыбаевтың еңбектері туралы баяндалған. Манаш Қозыбаев – еңбекқор, ізденімпаз, ұйымдастырушылық қабілет мол, мәмлегер, пайымы терең, қос тілде қатар сөйлеп, ойын еркін, өткір тілмен жеткізе алатын, қаламы жүйрік зерттеуші ғалым ретінде қазақ тарихының барын түгендеп, жоғын іздеген ғалым екендігі зерттеу нысаны болды. Ғалымның ұлт тарихы Тәуелсіздік жарияланғанға дейінгі уақытта орыс империясы мен Кеңестер Одағының идеологиясының құрсауынан шыға алмай бұрмалан ата тарихымызды тарихи шындық негізінде қалпына келтіру жолындағы ерен еңбектері мақалаға негіз болды.

Кілт сөздер: ұлт мүддесі, тұлға, ұлт-азаттық қозғалыс, ақындық қабілет, шешендік өнер, зерттеу еңбектері, зиялы қауым, ақтандақтар, қолжазба, ғылыми мақала.

Кіріспе. Адамзат тарихында қазақ деген ұлттың шаңырағын көтеріп, туын қадаған әз Жәнібек билеріне «Енді осы елге тұтқа болар хас жігітке не керек?» деген сауал тастапты. Сонда билері: «хас жігітке, біріншіден - білім, екіншіден - ғылым керек. Сосын отты тіл, батыл жүрек керек» деген екен. Жәнібек бабамыздың хас жігіт деп отырғаны, қазіргі ұғым бойынша ел тізгінін ұстаған азаматтар, яғни ұлттық интеллигенция. Мақаламызда ел үмітін ақтаған, ұлт тарихын сақтауда өзіндік орны мен маңдай тері бар көшбасшыларының бірі – Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың ғылымдардың атасы тарих ғылымындағы зерттеу еңбектері, замандастарының естеліктері, академиктің өз ой-толғаныстарын, мақалаларын оқу барысында, ғалымның терең ойына, көсемсөздік шеберлігіне, ақындық қабілетіне тамсанғаннан туған ойды жинақтап, еліміздің Тәуелсіздігіне 30 жылдық мерейтойына қарсы ғалымның осы мәселеде қосқан үлесі туралы ой бөлістік. Қазақстан Тәуелсіздігін жариялаған алғашқы кезеңінде көптеген сынақтар мен қиындықтардың тұрғаны анық. Ал, ол қиындықтарды шешу, мемлекеттің дамуына үлкен әсер ететін зиялы қауым екені сөзсіз. Қоғамды алға тартушы да, әлем аренасында даңқын аспандататын да ұлы тұлғалар, олар ашқан жаңалықтар мен қосқан үлестер. «...Өлді деуге бола ма, ойлаңдаршы? Өлмейтұғын артына сөз қалдырған», деп Абай атамыз айтпақшы, келер ұрпақ үлесіне мол мұра қалдырған азаматтары бар халықтың бірі - қазақ халқы. Тарих қойнауына сүңгісек талай қаймағы бұзылмаған деректер мен ақпараттардың барлығына куә болып жатамыз. Қазақ тарихына қатысты деректердің тамыры тереңде. Бірі бізге беймәлім иероглифтермен, ал енді бірі өзге тілде жазылған халқымыздың тарихына қатысты мәліметтерді зерттеу келер ұрпақтың үлесіне тиер. Ғылым мен техниканың даму мүмкіндіктері ол мәселенің де оң шешімге ие боларынан үміт күттіреді. Қолда бар деректердің өзіне қолжетімділік - кез келгенге бұйыра бермейтін олжа. Бұл әсіресе, ХХ ғасыр ғалымдарының қолына киген кісенмен бірдей еді. Маман тапшылығымен қатар архив, кітапханалардағы сирек кездесетін қолжазбаларды, кітаптарды пайдалану мүмкіндігі де аз болды. Соған қарамастан, ұлтының өткен тарихын тамшыдан дарияға айналдырған қазақтың ел намысын жыртып, қорғауға жанын салған азаматтары аз болған жоқ. Сондай ірі тұлғалардың бірі емес

бірегейі академик Манаш Қозыбаев еді.

Теориялық талдау. Тарих ғылымының дамуына барлық жағдайды жасауға күш салған Елбасы ғалымдардың қазақ тарихына қатысты шындықтың айқындалып, тарихи сананың қалыптасуына қолайлы жағдай туғызды. Алғашқы жылдары бастан кешкен экономикалық қиындықтарға қарамай Тұңғыш Президенттің қолдауымен «31-мамыр Қуғын-сүргінге ұшырағандарды еске алу күні» деп жарияланды. Тарих тағылымдарына арналған «Тарихи зерде» жылын өткізді. Осы бір жылдың өзінде тарихтың көмескіленген тұстары айқындалып, көп жұмыстар істелді. Н.Назарбаевтың өзі де тікелей тарих мәселелерін көтерген қомақты еңбектердің авторы бола отырып, тарихи ақпараттық деректерді көсемсөздік дәстүрмен жазудың шынайы үлгісін көрсеткенін шығармалардан байқау қиын емес.

Тәуелсіздік – тәтті ұғым екенін сезінген егемендік алған алғашқы жылдарда еліміз тарихына қайта үңіліп, бос қалған кеңістікті, түрлі себептерге байланысты бұрмаланған фактілерді қайта қарау, ізім-қайым жоғалған зерттеу еңбектерін, тарихи тұлғаларды тарих сахнасына қайта оралту сияқты кезек күттірмес көп істің басы-қасында жүру, зерделеу тарихшылардың үлесіне тиген болатын. Ал бұл іске білек сыбана кірісіп, ел тарихының жоғын іздеп, барын түгендеуге басшылық еткен сол кездегі Қазақ ССР Ғылым академиясының Тарих институтын басқарып отырған академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев болатын.

Тәжірибелік бөлім. Манаш Қозыбаев тарихшы ғалым, қоғам қайраткері, көсемсөз шебері, туа біткен шешендік өнер иесі, ақындығы тағы бар, энциклопедиялық білімі арнасынан асып жатқан, адами қасиетке толы жанның бірін қырытуралы болмақ. М. Қозыбаевтың ғылыми мұрасы 800 ден аса ғылыми мақала 30 аса монография, оның ішінде 13 жеке авторлықпен жазылған, мектеп бағдарламасының 9-10 сыныптарына арналған тарих оқулығы қаншалықты кең де көлемді екенінен хабар берсе керек. Ғалымның еңбектері 14 тілге аударылып, шетілдерде жарық көрді. Қоғам қайраткері есебіндегі ерен еңбектері өз алдына бір төбе.

1987 жылы «ақтаңдақ» термині алғаш рет қолданысқа енгізіліп, гуманитарлық ғылымдардың зерттеу еңбектерінде кеңінен қолданыла бастаған. Тарих ақтаңдақтары тамырды жайлаған дерт сияқты кезең-кезеңге бойлап кете барды. Алғаш ғылымда терминді қолданысқа түсірген де М.Қозыбаев екендігінде сөз жоқ. Осы жылдары ғалымның «Тарихтың ащы сабағы» деген мақаласы жарық көріп, жеке басқа табыну, тоқырау заманындағы волюнтаризм мен жеке адамдардың пікіріне жол берушілікке, рухани құлдырауға әкелген себептерге, мәдени революцияның басты мәселелеріне тоқтала отырып, қарапайым қауымға түсінікті де шешен тілмен санамызға құя білді. Қазақ тарихының ақтаңдақтарына кірген үлкен тақырыптарға келсек оларды төмендегідей топтастыруға болады: шығу тек, шежіре, жоғар басқыншылығына қарсы күрес, қазақтың көне мәдениеті мен мұрасы, Ресей империясының құрамына өту тарихы т.б. Әрине, әлі де болса сол империяның құрамында отырған ұлттың бұндай саяси мәселесіндегі ащы шындығын жайып салу – елін, жерін ерекше сүйген ұлтжанды «малым - жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы» деген азаматқа ғана тән екені даусыз.

Алғашқылардың бірі болып қазақ зиялы қауымының тарихы туралы ойды қозғанған да М. Қозыбаев еді. Тәуелсіздік алған алғашқы жылдарда жарыққа шыққан «Ақтаңдақтар ақиқаты», «Тарих сабақтастығы» атты мақалаларында ертеден тілдік қолданыста болса да Кеңес Одағы кезінде историзмге айналған «алаш» сөзіне жан бітіріп, «Алаш – қазақ халқы деген ұғым. Алаш – еліміздің ежелгі атауы» деп түсінік береді [1].

Алаш сөзінің қолданыстан шығып қала жаздауының басты себебі – өткен ғасырдың басында қазақ даласында құрылған қазақ зиялы қауымының басын біріктірген алғашқы «Алаш» саяси партиясының атауына байланысты екені сөзсіз. Тіпті ғалым «Алаш» қозғалысына баға бере отырып, «оянған Азия халықтарының ішінде қазақ халқы да бар» деп алғаш объективті пікір айтқан.

Манаш Қозыбаев сонымен қатар «қазақтар сауатсыз, мәдениеті мен жазу-сызуы

болмаған қараңғы халық» деп, өткен ғасырдағы жүргізілген түрлі санақтарды алға тарта отырып, санамызға сіңірмекші болған пікірдің қамалын да бұзушылардың алдыңғы легінде екенін байқау ғалым мақалаларын оқи отырып көз жеткіздік. Бұл турасында ғалымның өз мақаласына жүгінейік: «Қазақ мәдениетінің тарихына жаттанды стереотиптер, догматтық тұжырымдар орасан кеселін тигізді. Осы уақытқа дейін «халқымыз қараңғы еді, мәдениеті төмен еді, сорлы еді» деген тұжырым қалыптасып келді. Ал, олай болса тақыр жерде Шоқан, Ыбырай, Абай, Біржан сал, Үкілі Ыбырай, Шашубай, Жамбыл т.б. қалай пайда болды? Ал, А.С. Пушкинді қызықтырған қазақ эпостары қай халықтың тақиясына тар келеді?» дей келе көшпелілер өркениетінің этикасы туралы терең талдау жасайды, тарихи фактілерді алға тарта отырып, оқырманға ой тастайды, шешім қабылдатады [2].

Қазақ даласын қамтыған ұлт-азаттық қозғалыстар туралы мәселелерді зерттеуді күн тәртібіне шығарды. Кенесары Қасымов, Жанқожа Нұрмұхамбетов, Әбдіғафар Жанбосынов бастаған ұлт-азаттық қозғалыстарға объективті тарихи шындық негізінде жаңаша тұжырымдар жасалады. «Алаш» қозғалысы мерн Алаш-Орда автономиясы туралы деректермен көпшілік қауым таныса бастады.

1991-1992 жылдары қазақ даласындағы отызыншы жылдардағы ашаршылық туралы, жаппай репрессия құрбанына ілінгендер, ауыл шаруашылығын коллективтендіру сияқты мәселелерге қатысты материалдар жинастырылып, қазақ тарихындағы «қара тесіктей» үңірейген олқылықтың себептерін ашу, саяси репрессия құрбандарын ақтау сияқты күрделі істерді арнайы Парламентте құрылған комиссияның жұмысына да басшылық жасады.

Осындай тарих бетіндегі ақтаңдақтарды анықтап, деректерге сүйене отырып зерттеулер жүргізу ісі тәуелсіздік алған алғашқы жылдардың басында жүргізілді. Соның негізінде халқымен қайта қауышқан қазақтың талай зиялы қауымы, ғалымдар, ақын-жазушылар, қоғам қайраткерлері қайта оралды. Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Мағжан Жұмабаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы сияқты көптеген ұлылар ақталып, бұл фәниден өздері кетсе де артында қалған ұрпақтары үшін аттары ақталып, еңбектері елге оралды. Бұның бәрі тарихи фактіге негізделген цифрларға жүгіне отырып түрлі методологиялық тәсілдердің негізінде дәлелденіп отырғаны сөзсіз, ал ондай фактілерді іздеу, табу, салыстыру уақыт пен еңбекті талап етеді. Сөзіміз дәлелді болу үшін ғалымның «Ұлан» газетінің тілшісіне берген сұқбатынан үзінді келтіре кетейік: «...- Рас, өзіңіз айтқандай, халықтың «балапан басымен, тұрымтай тұсымен» деп босып, азып-тозып тұрған шағында ұлы террор келді. 1937-1938 жылдары қазақстанда 103 мың адам репрессияға ұшырады. Соның 23 мыңы атылды» деген деректерді алға тартады [3].

Тәуелсіздік алған алғашқы жылдары құрылған «Әділет» қоғамын да М. Қозыбаев өзі басқара отырып, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің көмегімен Алматы түбінде 1938 жылды 13 күн ішінде атылған 499 адамның Әли және Жаңалық елді мекендерінің жанындағы бейіттері анықталып, саяси террор құрбаны болған Б.Майлин, С.Сейфуллин, Ж.Шанин, О. Жандосов сияқты қазақтың көзі ашық, көкірегі ояу, халқының игілігіне күшін салған азаматтарына мемориальды кешен салып, әр жыл сайын 31 мамырда құрбан болғандарды еске алу митингілері өткізіліп, гүл шоқтары қойылып, жазықсыз жандардың рухына бағышталған шаралар мәңгілік жас буынның есте сақталуына ықпалы шексіз.

Отандық тарихтың көшін ілгерілетуге, қайта жаңғыруына өзіндік үлес қосқан ғалым еңбектері талай зерттеулерге негіз болатыны, тарих керуенінің даңғыл жолға түсуіне себепкер болары даусыз.

Тәуелсіздік туы желбіреген заманда қазақ тарихындағы ақтаңдақтардың орны толып, келелі проблемалары зерттеу нысанына айналуына мұрындық болған ғалым ағаның тарихымыздағы мынадай ақтаңдақтардың мәселесін ашып, жүзеге асырғанын атап кеткен жөн:

Нәтижелер мен талқылау. М. Қозыбаев қазақ тарихының әр кезеңін үңіле зерттеп, көп еңбектенудің нәтижесінде 800-ден аса ғылыми мақалалар жазып, 30-дан аса

монграфияның авторы болды. Үш жүздің басын біріктіріп, жоңғарға қарсы қазақ күшін бір жұдырықтай түйіліп, жеңістерге жұмылдыр хан бабамыз Абылайдың тарихтағы орны туралы, Кенесары көтерілісі, «Алаш» қоғалысы туралы да алғаш тарих ғылымында сүрлеу салған да Манаш Қозыбаев еді. Әрине, тоталитарлы мелекетте бұндай тақырыптарды зерттеудің қаншалықты қауіпті екенін де білді, алайда өзі сүйген халқы мен тарихтың алдында басын қатерге де тікті. Тәуелсіздік туы желбіреген күндер туып, туған жердің топырағында тарихтың шындық дәні жайқалып өсті. Ғалымның ғылыми мектебі қалыптасты. Жас ғалымдардың ғылыми еңбектеріне бағыт-бағдар беріп, жөн сілтегендерді қоспағанда жеке басшылығымен қорғалған диссертациялардың саны сексеннен асқан көрінеді. Ғылымдағы ізін жалғар шәкірттері бүгінде қоғам өмірінде саналы еңбек етіп, ұстаз ісін жалғастыруда. Ғалым үнемі өз шәкірттеріне үлкен талап қоя отырып, олардың әмбебап, яғни тарихтың әр кезеңін зерттеп, ой қосуын, бір тақырып аясында қалып қоймауына кеңес беретін көрінеді [4].

Кеңес дәуіріндегі қазақтың басынан кешкен қасіреттердің басын аша отырып, нақты сандарды келтіре келе, қаншалықты ауыр күй кешкенін ғалым былай жеткізеді: «Біздің қазақ халқының тарихы көздің жасымен, жүректің қанымен жазылған тарих. Үстіміздегі бір ғасырдың өзінде біздің халық бірнеше нәубетті бастан кешті. Тек қана Жетісу өңірінде 400 мыңға жуық адам Қытай шекарасынан өтіп, атамекенінен аңырап күй кешті. Ал 1921-1922 жылы 2 миллион 300 мың адам аштыққа ұшырады. 1929 жылы байлар, тәркіленді. Біздің зерттеуіміз көрсетіп отырғандай, эскалация жасалып, үстемеленіп тәркіленген. Олардың 83 пайызы сауатты кісілер болған. Көбісі таптық идеологиялық принциппен қудаланған. Қарап отырсақ, бай деп ұсталғандардың бәрі дерлік елге сөзі өтімді, ұйымдастыру қабілеті бар, беделді кісілер болғанын анық көреміз. ... 1931-1932 жылдары біздің қазақ сахарасын аштық жайлады. Қолдан жасалған аштық болды ол. Сол ашаршылық жылдары 1 миллион 750 мың қазақ қырылып қалды. Осы жылдары 1 миллион 100 мың қазақ ата-бабасы туып-өскен жерін тастап, тамақ іздеп, өлместің амалымен жер ауып кетті. Олардың 600 мыңы шекарадан өтіп, басқа мемлекеттерге барып күнелтті» [5].

Қорытындылар. Әдебиет пен тарихтың ортақ тоғыстырар жолы – сөз өнері. Сөз өнерінің құдіретіне тереңдей бойлап, тыңдаушысын елітіп әкетер ғалым өз өмір жолы туралы тебіренісін былайша толғайды: «Өмір жолы – ізденіс жолы. Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазақ өмір бойы жоқ іздеген халық. Өмірге келген әр адам өз орнын – тұрағын іздейді, сүйген жарын – жұмағын іздейді, сүйкімді перзент – шырағын іздейді, сүйкімді орта, дос-жаран – жайқалған құрағын іздейді» төгіліп тұрған ұйқасқа құрылған өлең дерсің! Қара бастың қамынан гөрі халық тағдырын биік қоя білген академик М. Қозыбаевтың ізденіске толы өмір жолы – ұрпағына үлгі-өнеге болатын даңғыл жол. Республика Жоғары Кеңесінде депутат болып отырған кезеңінде де мемлекеттік мінбеден ұлттың ұпайын түгендеп, Егемендік мәлімдемесі, Азаматтың заң жобаларын даярлауда азаматтық белсенділік таныта білді. Қазақстан тәуелсіздік алған алғашқы жылдарында еселі еңбек етіп, Отандық тарихты тарихи шындық негізде қайта қарауға үлкен үлес қосқан, қазақ тарихына қатысты ақтаңдақтарды ғылыми негізде дәлелдеп, артына өшпес мұра қалдырып, тарихтың тарланбозы атанған Манаш Қабашұлының еңбектері туралы жазылар жыр да, зерттеулер де болашақтың еншісіне берілері хақ. Жас ұрпақтың бойына ұлт мүддесі, ұлтжандылық сияқты рухани байлықты қалыптастыруда тарих ғылымының алар орны да үлесі де мол екені бәрімізге мәлім.

Отандық тарихтың ауыр жүгін арқалаған азаматтың тың рухани мұрасы алдыңғы толқын ағалардың естелігімен ғана шектелмесіне күмәнсіз сенеміз.

Манаш Қабашұлы Қозыбаев – Отан-Анасын қандай да болмасын руханият майданында қоғауды өмірінің өзекті мақсаты етіп қоя білген, ұлылардың ізін басқан ел азаматы. Ғалым ағамыз екі тілде еркін сөйлеп, көсемсөздің шебері болғанына еңбектері куә. Қазақ – өте талантты халық, сөз өнерін меңгерген халық, Манаш ағамыздың тағы бір ерекше қыры өлең ұйқасына шеберлігінде еді. Сондықтан мен айтар едім, ағайдың

еңбектерін зерделеу, зерттеу екі үлкен ғылымның, тарих және филология ғылымдарының үлесіне тиері сөзсіз.

Талантты адам бойындағы зор қабілетті бағалай біліп, өзіне де өзге де үлкен талап қоя білгенде, талант пен еңбек ұштасқанда мәуелі ағаштай гүлдеп жеміс береді. Өмір бойы үздіксіз ізденістің, қарапайымдылық пен даналықты қатар алып жүрген тарихшы ғалым, қоғам қайраткері, көсемсөз бен шешендікті біріктіре білген ізденіпаз, өз халқының адал азаматы М. Қозыбаевтың өмір жолы ұзағынан жалғаса беретіндігіне кәміл сенеміз!

Әдебиеттер тізімі:

1. Козыбаев И.. Манаш Козыбаев - человек в истории. Алматы: Ғылым, 2006. 232 с.
2. Пірманов Ә., Қапаева А. (кұрастырушылар). Академик Манаш Козыбаев. Мерейтойлық жинақ. Алматы: Атамұра, 2001. 240 б.
3. Исаев Б.. Тарихтың ту ұстаушысы. «Ұлан» газеті, №1 (17) 1998ж.
4. Қозыбаев М. Жұлдызым менің. Алматы: «Арыс», 2001. 240 б.
5. Қозыбаев М. Монолог об Отчизне. Журнал «АМАНАТ», 2002, №1.С.241-24.

Аннотация: В статье излагается мысль о том, что на каждом этапе развития общества на сцену истории выходят глубоко образованные, прогрессивно мыслящие личности, отвечающие современным требованиям. Рассмотрены труды доктора исторических наук, профессора, ученого-исследователя, общественного деятеля, отца отечественной истории М.Козыбаева, ставшего выдающейся личностью 20 века, решившего выстроить новую концепцию казахской истории на жизненном пути, наполненном самоотверженным трудом за страну и борьбой за интересы нации. Объектом исследования стали научные труды и общественная деятельность Манаша Козыбаева, как ученого, трудолюбивого, любознательного, обладающим большими организаторскими способностями, обладающий глубокими знаниями, умеющий говорить на двух языках, свободно и остро выражать свои мысли, как ученый-исследователь. В основу статьи легли труды по восстановлению национальной истории на основе исторической правды, которая до провозглашения независимости не могла выйти за рамки идеологии Российской империи и Советского Союза.

Ключевые слова: интересы нации, личности, национально-освободительное движение, поэтические способности, ораторское искусство, исследовательские труды, интеллигенция, беллетристика, рукопись, научная статья.

Abstract: The article presents the idea that at every stage of the development of society, deeply educated, progressive-minded individuals who meet modern requirements enter the stage of history. The works of M.Kozybayev, Doctor of Historical Sciences, professor, researcher, public figure, father of national history, who became an outstanding personality of the 20th century, decided to build a new concept of Kazakh history on a life path filled with selfless work for the country and struggle for the interests of the nation, were reviewed. The object of the study was the scientific works and social activities of Manash Kozybayev, as a scientist, hardworking, inquisitive, possessing great organizational abilities, possessing deep knowledge, able to speak two languages, express his thoughts freely and acutely, as a research scientist. The article is based on the works on the restoration of national history on the basis of historical truth, which before the declaration of independence could not go beyond

Keywords: interests of the nation, personality, national liberation movement, poetic abilities, oratory, research works, intelligentsia, fiction, manuscript, scientific article.